

УДК 821.161.2-343.09

ВІРА МЕЛЕШКО

(Полтава)

**«ФАРБОВАНИЙ ЛИС» ІВАНА ФРАНКА:
КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ***Ключові слова:* літературна казка, цілісний аналіз, структурні фрагменти.

У кількісному відношенні художня спадщина Івана Франка — безпрецедентна. Вона включає близько шести тисяч творів, поміж них – десять романів і повістей, 115 оповідань, новел, образків, нарисів, казок, 11 прижиттєвих поетичних збірок, чимало поезій поза збірками, понад десять драм. Та найважливіше, на думку літературознавців, що доробок письменника успішно витримав найтяжчий іспит часом і майже не втратив актуальності. Додамо: актуальності не лише у читачів, а й у науковців. Підтвердження цьому — вивчення Франкової літературної казки. Найновішим дослідженням у цій царині є монографія Галини Сабат [2].

Проте цілісного аналізу окремої казки Франка не подибуємо. Тому, звертаючись до твору «Фарбований Лис», пропонуємо його комплексне «прочитання».

Іван Франко, «як ніхто з українських художників слова, влучно і новаторському використав великі можливості казки, своєрідно розширив саме поняття «казка», ідейно-художню місткість цього жанру» [1, с. 6].

Дослідники відзначають кілька рівнів творчого інтересу Франка до казки: 1) «збирання, записування, систематизування, публікування, дослідження народних казок»; 2) «переробка, осмислення ... запозичених традиційних казкових сюжетів»; 3) «створення оригінальних літературних казок» [2, с. 47].

Франко-казкар прагнув порадувати і розважити власних дітей (їх у Івана Яковича було четверо: Андрій, Петро, Тарас, Анна). Він знав, що малеча любить «звірів, особливо коли ті звірі в байці починають говорити, думати і поводитися як люди». Митець не лише «відібрав із сюжетного фонду різних етносів найулюбленіші й найпопулярніші казки про тварин і майстерно скомпонував у збірку, а й творчо переробив їх» [2, с. 49]. Так постала збірка «Коли ще звірі говорили» (рік видання 1899; усього 19 казок. «Фарбований Лис» у збірці під номером XVII).

«Фарбований Лис» за своїм жанром — літературна казка. Щоправда, дослідниця Галина Сабат пропонує власну, достатньо вмотивовану версію жанру твору — «це авантюрно-комедійна казка-повістка» [2, с. 283].

Композиційно казку Франка поділяємо на три структурні цілісності:

1. Від моменту мандрівки Микити на торговицю до повернення уже пофарбованого Лиса в ліс — початок брехні, фальшу.

2. Сцена уведення лісових звірів в оману, прагнення фарбованого Микити скористатися зі свого нового вигляду — вершина лукавства.

3. Період царювання Лиса-Остромисла — лінійна протяжність обману.

У Франка — традиційний дієслівний зачин «*Жив собі в однім лісі Лис Микита...*» [3, с. 122]. Відразу ж автор дає розлогу характеристику Лисові (у фольклорних казках відсутні описи, широкі характеристики персонажів).

Лис виголошує, що досі ходив по селах, а завтра «*в білий день*» піде до міста «*й просто з торговиці Курку*» [там само] вкраде. Таку заяву Микита зробив перед «*товаришами*», які своєю недовірою до його слів («*Ет, не говори дурниць... Там пси купами по вулицях ходять*» [3, с. 123]) ще більше утверджують Лиса в незвичному намірі. Отже, намір самовпевненого Микити поцупити з міського базару курку є зав'язкою казки.

До розвитку дії зараховуємо 1) експресивні описи спроби Лиса потрапити на торговицю. Цей опис розпадається на чотири складники, відділені один від одного анафорою *але*. Лис дістався «*на середину міста*», «*Але тут біда*»: необхідно «*хоч на мить вискочити на вулицю, збігати на базар і вернутися назад*» [там само]. Знову «*Але*»: «*крик, шум, гамір, вози скриплять...*». Наступне «*Але*» — риторично-питальне: якщо наобіцяв-навихвалявся, то «*треба кінчати, що почав*» [там само]; і Микита «*одним духом скочив через пліт на вулицю*» [там само]. Останнє «*Але*» — заперечне і переломне: «*не встиг добігти до базару, коли ...назустріч біжить Пес*» [3, с. 123]. З цього моменту розпочинається не менш напружений епізод — 2) переслідування. Кілька Псів «*як кинуться*» на Лиса, а той «*скрутився, мов муха в окропі*» [там само]. Рятуючись від ворогів, звір забіг до якогось подвір'я, побачив там діжу та й скочив у неї. Собаки не один раз наближались до діжі, проте «*негарний запах... відганяв їх*» [3, с. 124]. Микита урятувався від неминучої смерті. Наступний епізод розвитку дії 3) — перебування Лиса в діжі, наповненій фарбою, протягом дня («*бідний Лис Микита мусив сидіти в фарбі тихо аж до вечора*» [там само]). Авантюрно-гумористичним є 4) момент повернення хитруна до лісу: «*Довго ще тяглися за ним сині сліди, поки фарба не стекла трохи та не висохла*» [там само]. Втомлений Лис, зарившись у листі, заснув.

Другий фрагмент твору Франка розпочинається казковим зворотом: «*Чи рано, чи пізно встав він на другий день...*» [3, с. 125]. У цьому фрагменті маємо такі складники розвитку дії: 5) Микита не може впізнати себе: «*Якийсь дивний і страшний звір, синій-синій...*» [там само]. Так Лис уперше побачив себе фарбованим; 6) з'являється «*Вовчик-Братик*», який, помітивши «*нечуваного синього звіра*» [там само], завив з переляку. Своїм страхом Вовк заразив інших звірів; 7) Микита вирішив використати обстановку суцільного страху заради власних інтересів. Свою невпізнанність він повертає в русло брехні, ошуканства: «*...та не кепсько, що вони мене так бояться! Так можна добре виграти. Стійте лишень, я вам покажу себе!*» [3, с. 126]; 8) Лис пішов у глиб лісу, на те місце, «*де сходяться всі лісові звірі*» [там само], сів на тому пеньку, «*де звичайно любив сидати Ведмідь*» [там само]. 9) Микита улесливо уводить звірів в оману, аби ті самі прийшли до думки: перед ними — новий цар («*Сьогодні рано Святий Миколай виліпив мене з*

блакитної глини...» [там само]). 10) Лісові мешканці з радістю приймають нового царя — звіра Остромисла.

Третя структурна цілісність — 11) період царювання Лиса. Його подано у формі авторського повідомлення, без динамізму й напруги попередніх епізодів: «*Пішли собі дні за днями... Жили собі звірі під новим царем зовсім так як і без нього...*» [3, с. 127]. Микита, який «жив собі, як у бога за дверима», боявся лише, щоб фарба «не злізла з його шерсті» [там само].

Кульмінація казки — святкування роковин царювання Остромисла. Підлеглі організували концерт, який і спричинив викриття Микити: почувши тенори молодих лисичок, «*зادзявкотів і собі по-лисячому*» [3, с. 128]. Усім «*мов полуда з очей спала*» [там само], звірі зрозуміли, що це «*простісінький фарбований Лис*» [там само].

Розв'язка твору трагічна для царя-самозванця: «*всі кинулись на нещасного Микиту і розірвали його на шматочки*» [там само].

Кінцівка-розв'язка казки переростає у своєрідний епілог — філософську сентенцію: «*І від того часу пішла приповідка: коли чоловік повірить фальшивому приятелю і дасть йому добре одуритися; коли який драбуга отуманить нас, обідре, оббреше і ми робимося хоть дрібку мудрішими по шкоді, то говоримо: «Е, я то давно знав! Я на нім пізнався, як на фарбованім Лисі»*» [там само].

У казці є ціла низка позасюжетних елементів. Найперший — заголовок. Його можна трактувати а) як пряму авторську вказівку на головного персонажа, авантюрний випадок у його житті, що коштував власного життя, і б) як іронічний натяк на лукавця та тих, хто наївно вірить першому враженню, легко піддається ошуканцеви.

Твір «Фарбований Лис» прикметний наявністю авторського відступу: казкар пояснює, чому в діжці, яка «*так несподівано стала... в пригоді*» Микиті, було «*більше як до половини синьої, густої, на олії розведеної фарби*» [3, с. 124].

Описи в казці зустрічається неодноразово. Привертає увагу зображення міста, переданого через сприймання переляканого Лиса: «*крик, шум, гамір, вози скриплять, колеса гуркотять, коні гримлять копитами, свині кувічуть... йшло та їхало людей багато. Стояла курява*» [3, с. 123].

Розлогим є портрет пофарбованого Микити, який «малює» сам Лис: «*звір... синій-синій... покритий не то лускою, не то їжаківими колючками, а хвіст у нього — не хвіст, а щось таке величезне, а важке, мов довбня, і також колюче*» [3, с. 125]. Таким чином Франко вдається до психологізації описів.

Автор переконливо доводить, що Лис Микита всього домігся завдяки своїй хитрості, і одночасно стверджує: хитрість, лицемірство, фальш потребують засудження та викриття. В образах тварин казки легко впізнати типи людей, котрі часто зустрічаються в соціумі. Отже, тема твору — зображення історії хитрого Лиса, який постраждав через свій обман; показ через образи тварин подій суспільного та повсякденного життя людей, а його ідея — засудження користолюбства, нечесності, висміювання пихатості та зарозумілості людей, схожих на Лиса Микиту; пропагування гуманних цінностей, на яких тримається морально й духовно здорове суспільство. Таким чином, можна говорити про дидактичне спрямування твору.

Проблематика «Фарбованого лиса» — переважно морально-етична, адже автор говорить про авантюриста, який обдурив усіх мешканців і незаслужено користувався усілякими пільгами, а також засуджує звірів, котрі так нерозумно та сліпо повірили хитрому брехунові. Звідси центральна проблема — проблема лицемірства та глупоти як основ потворності суспільства.

У літературній казці «Фарбований Лис» система образів-персонажів нескладна. Усіх персонажів традиційно можна поділити на головних та другорядних. Звичайно, головним персонажем є Лис Микита; до другорядних належать Вовчиця, Ведмідь, Кабан, Олень, Мавпа Фрузя, збірний образ лісових мешканців. Як бачимо, у двох випадках автор поєднав назву тварини з людським ім'ям: Лис Микита, Мавпа Фрузя. Окремо у системі образів твору стоїть образ автора.

У фольклорі зустрічається багато казок, у центрі яких — лисиця: «Про вовчика-братика і лисичку-сестричку», «Про лисичку», «Лисиця та рак», «Пан Коцький», «Лисичка-кума» та ін. У народних казках лисиця — «жіночої» статі, у Франка — «чоловічої». Але вони близькі між собою персоніфікованими характеристиками, вчинками: лукаві, підступні, часто вдаються до шахрайства.

На початку твору автор-казкар відкрито повідомляє Лис Микита *«хитрий-прехитрий»*. *«Сміливішого, вигадливішого та спритнішого злодія»* [3, с. 122], подібних до Микити, поміж лисів не було. Його цькували хортами, розставляли на нього капкани, труїли, але з усього цього Микита лише сміявся. Він дійшов до того, що *«у білий день вибирався на полювання»* [там само]. Везіння і хитрість *«зробили його страшенно гордим»* [там само]. Отже, уже в першому абзаці автор детально «рекомендує» головного персонажа, називає риси його характеру: хитрість, сміливість, вигадливість, гордість. Саме остання риса — гордість — підштовхує Лиса до хвастоств, необдуманого заяви — украсти курку з міського базару. Кмітливість і сприятливий збіг обставин врятували Микиту від неминучої загибелі в пащеках Псів.

Лис добре розуміє психологію та стан лісових звірів. Його «фарбований» вигляд злякав їх, викликав відчуття небезпеки. І Вовк, і Мавпа Фрузя, й інші звірі через свій страх сприйняли синього невідомого як потенційну загрозу для себе: *«Такого звіра ні видано, ні чувано, відколи світ світом і лис лісом. А хто там знає, яка у нього сила, які в нього зуби, які кігті і яка його воля?»* [3, с. 125]. Микита, побачивши, що тварин опанував страх, вирішив скористатися з цього й узяв собі нову роль — царя.

До хитрості, гордості, хвалькуватості, кмітливості Лиса додається улесливість. Звертаючись до зібрання звірів, Микита вживає пестливі звертання: *«любі мої... дітоньки»*. Свою промову Лис виголошує, усівшись на *«тім пеньку, де звичайно любив сидіти Ведмідь»* [3, с. 126]. Таким чином Микита демонструє свою зверхність над усіма, у тому числі й Ведмедем — найсильнішим звіром лісового царства.

Час правління породжує нові грані поведінки Лиса — боягузливість та обережність: звір Остромиса боявся, *«щоб фарба не злізла з його шерсті, щоби звірі не пізнали, хто він є по правді»* [3, с. 127]. Тому Микита ніколи не ходив у дощ, не заходив у гущавину, *«не чухався і спав тільки на м'якій перині»* [там само].

Казкар, який в експозиції твору прямо характеризував головного персонажа, згодом вдається до іронії. Із прихованою насмішкою говорить: *«був добрим царем, справедливим і м'якосердим»* [там само]. Справедливість його відповідала установкам звірячого світу: *«хто був дужчий, той ліпший, а хто слабший, той ніколи не вигравав справи»* [там само].

Втративши свою незвичність — фарбованість, Микита втрачає і поклоніння підлеглих. Самозванця *«розірвали... на шматочки»* [3, с. 128].

Викриваючи хитрість Лиса Микити, його схильність до авторитаризму тощо, Франко доводить: «фарбованому» самозванцеві перебувати цілий рік при владі допомагало оточення. Лісові мешканці не помічали, що жили «під

новим царем зовсім так, як і без нього» [3, с. 127]. Це вони, підлеглі фарбованого, зініціювали врочисте відзначення роковин того дня, «коли він настав на царство» [там само]. Кантата на честь царя Остромисла у виконанні звірячого хору розслабила його, змусила виказати справжнє ество. Покара Лиса Микити — це помста лісових мешканців за те, що «так довго давали йому дурити себе» [3, с. 128]. Підлеглі знищили царя-самозванця, щоб приховати власну недалекоглядність, глупоту та наївність.

Щоправда, можна помітити й позитивні риси Микити. Він не лише знав чимало способів уникати небезпеки, але і «своїх товаришів остерігав» [3, с. 122]. Лис переконаний, що не можна ламати даного слова; що необхідно доводити до кінця розпочату справу. Тож він — товарисько-відкритий, «людина» слова.

Проте ці «плюси» перекреслені негативними риси характеру та вдачі головного персонажа літературної казки. Образ Лиса — уособлення людини егоїстичної, пихатої, хитрої, авантюрно-демагогічної.

У казці важлива ідейно-змістова функція належить художнім деталям. Так, Лис іменує себе Остромислом. Іронія назвиська очевидна.

Як і у фольклорних казках, у літературній казці Франка наявна гіперболізація. Цей прийом «увиразнює, підсилює емоційність зображуваної картини, створює ефект казкової чудодійності, фантастичної екзотичності» [2, с. 283]. Приклад оригінальної гіперболи — змалювання звірячого хору: «Чудо! Ведмеді ревли басом, аж дуби тряслися. Вовки витягали соло, аж око в'януло» [3, с. 127].

Автор часто використовує народнорозмовні вислови, порівняння: «закрутився, мов муха в окропі», «заснув, справді як після купання», «важке, мов довбня», «мов із міді вилитим», «проживем, мов у бога за пазухою», «мов полуда з очей спала», «паскудною фарбою».

Національно-український колорит казки створюють не лише народні вирази, приказки, а й певні ситуації. Наприклад, «Мавпа Фрузя вистригла йому три жменьки волосся з-між очей і пустила на вітер, щоб так і його переполох розвіявся...» [3, с. 125]; у хорі співали «лисички в народних строях» [3, с. 127].

Сенс казки Франка полягає у її дидактичному спрямуванні, що зближує «Фарбованого Лиса», як й інші твори циклу «Коли ще звірі говорили», і з причтею, з байкою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закревська Я. Казки Івана Франка: (мовно-художній аналіз) / Я. В. Закревська. – К. : Наук. думка, 1966. – 106 с.
2. Сабат Г. Казки Івана Франка: особливості поетики. «Коли ще звірі говорили» / Галина Сабат. – Дрогобич : Коло, 2006. – 364 с.
3. Франко І. Фарбований Лис / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 20. Повісті та оповідання (1896-1900) / І. Франко – К., 1979. – С. 122–128.

ВЕРА МЕЛЕШКО

«КРАШЕНЫЙ ЛИС» ИВАНА ФРАНКА: КОМПЛЕКСНЫЙ ПОДХОД К АНАЛИЗУ

Статья посвящена концептуальной интерпретации сказки «Фарбований Лис» Ивана Франка, прежде всего раскрытию особенностей ее художественно-смысловых составных. В центре анализа — структура литературной сказки, ее тема и проблематика, специфика образов-персонажей. Автор статьи доказывает, что произведение Франка — высокохудожественное, что оно остается актуальным и для читателей, и для ученых-литературоведов.

Ключевые слова: литературная сказка, комплексный анализ, структурные фрагменты.

VERA MELESHKO

PAINTED FOX BY IVAN FRANKO: COMPLEX APPROACH TO ANALYSIS

The article deals with the conceptual interpretation of the tale *Painted Fox* by Ivan Franko and in the first place with determining the peculiarities of its artistic and notional components. The analysis centers on the structure of a literary tale, its theme and range of problems, specific character of depicting images-personages. The author proves that Painted fox by Ivan Franko is a verbal work of high art which is timely both for scientists and readers.

Key words: *literary tale, integral analysis, structural components.*

Одержано 24.07.2012 р.